

ROMANIKOA GIPUZKOAN

Esan dezakegu erabat, kristau-arterik zaharrena gure artean romanikoa dala. "Erabat" diot. Bereziki bai bait-da gure artean kristau-arte zaharragorik. Visigotikoa, adibidez. Bañan ori bereziki da. "Gure artean" diot gañera. Erroma'n eta an Asia-aldeko urrutietan arkitzen bait-dira beste zaharragoko arteki batzuek ere. Eta urruti aietako romaniko-garaiko arteak berak beste izen bat bait-du an: bizantino.

Gure artean, visigotikorik gutxi, oso gutxi degu (Leire...). Arkitekturan esan nai det; eta eskulturan. Pinturan eta dibujoan bai, pixka bat geiago. Codiceetan eta.

Erabat, Romanikoa da gure artean, arterik zaharrena.

* * *

Eta Gipuzkoan zer-nola gabiltza romaniko-kontuan? arkitekturan? eskulturan?

Gure artean, Nafarroa da romanikoz ondotoxen ornitua ta apaindua. Bai arkitekturan, bai eskulturan. Urren, Araba. Bizkaia ta Gipuzkoa, azken; biok urri-antxa. Ala ere ez oso gabe, ez oso esku-uts.

Aipa dezagun Gipuzkoan deguntxo.

ZERGATIK ONEN GUTXI?

Bañan galdera bat lenago. Problema txiki bat. Nundik dator, bi lurralde menditsuotan onen romaniko gutxi izatea? Araba'ko lur berdifietan bai; eta Nafarroa'ko erriberaetan ere bai. Eta Gipuzkoa menditsuan eta Bizkaia menditsuan, ez. "Menditsua" diot; izan ere, berdin esan bait-diteke nafar-mendientzat. An ere —Baztan-aldean, adibidez— gauza bera gertatzen da. Berdin-berdin. Baztan'en ez da romanikorik.

Ba'dakit zenbaitzuek zer erantzungo duten. Menditar-tean kristautasuna beranduago sartu izan zala. Romanikoz geroztik? Bañan ez baitderitzagu erantzun au ondo pentsatua danik. Sinpleki erantzuna baizik. Erantzun onek ertz askotxo ditu, neurritik at gelditzen diranak. Kristautasunaren berandu-sartzea gabe ere, ba'da beste gauza ta zergatirik asko, fenomeno au zuzenbidetu ta explika dezakeanik.

Nolanai dala, gai ontan, problema ontan egin ez dezakeguna, gauza bat da: kristautasunaren berantasuna romaniko-ezetik atera nai izatea, gero romniko-eza gure kristautasunaren berantasunetik ateratzeko. *Circulus vitiosus* da ori. Eta ez da, Philosophi jatorrean lekurik duan gauza. Izan bait-da, gure kristautasunaren berantasuna, gure artegabetik atera nai izan duanik. "Bai, ba! Nola izango degu romaniko asko guk, kristautasunean ain berandu sartu giñanok? Ain xuxen, orixe da señaile, gure berantasunaren señaile: romanikorik emen ez izatea..."

—Andaluzian ere ez da romanikorik.

—Bai, ba; moro-jendeak apurtu zuten-da lengo visigotikoa; eta romaniko-garaian arabe-arteia izan bait-zan ango arte.

—Jakiña, guk ez dezakegu esan, guri ere arabeak apurtu zigutenik len gendukaken romaniko-arteia. Bañan emen ere, Gipuzkoan ere, izan bait-zan zer-edo-zer, arte ura apurtu-edo zezakeanik.

—Zer zan bada, ori?

—Ez da nik sortutako atera-aldia. Etxegarai'tar Karmelo zanak, bere begi zorrotz-zorrotzez ikuskatu zuan ongitxo arrazoi-bide au. Gure antziñako romaniko-arteia —Eliz eta Irudi—, zurezko artea zan, eta zurak ez bait-du, arriak duan gogortasunik eta iraupenik, menderik mende irauteko... Zurezko lanak usteldu egin oi dira gizaldien buruan, eta ola, urteak joan eta urteak etorri, olako artekiak beranduagoko estilo batek jaten ta oñordetzen ditu. Izan genezaken guk romanikorik asko; bañan guztia zurezko ta egurrezko zanez, gotikogarairako usteldu egin zan, eta ola gotiko-garaian gure arte guztia gotiko biurtu zan.

Etzuan Etxegarai argiak iraizean eta itxumustuan esan arrazoi-bide ori. Paperetan gauza gutxi daukagularik, ba'da ala ere Iruña'ko Artxiboatetan paper bat, Donostia'ko Parroki zaharrak Altxatarrekin zerabilten auzi bati dagokiona; eta paper artan esaten da garbi-garbi gai onetan gertatzen zana: Eliza bear zutela zioten Altxatarrak, beren Patroi San Martzial'entzako Eliza bat; eta Donostiarrak galerazi nai: zetozela, bearrik bazuten, Donostia'ko Elizetara Meza entzutera Altxako muturretik... Iruña'ko Gotzaiak izan zuan azken-itx auzi ontan; arrizko Elizarik ez; bañan egurrezkoa baietz, zillegi zezatela altxatarrak beren lurrean egitea.

Egurrezko Elizak nunnai ziran nunbait orduan, ikusten danez. Bi-

dezko gauza bezela ta oitutako gauza bezela opa zien beintzat Iruña'ko Gotzaiak Altzatarrai.

Gaur oraindik ba'da Bizkaian Eliza bat oso-osorik, gaur zementozko matxoidunak egiten diran bezela, au barru ta kanpo, dana egurrezko matxoi sendoz egiña: Elexabeitia'ko San Migel'en Eliza.

Eta Gipuzkoan bertan or dauzkagu zenbait Eliza, guztiz ez bada ere, zati aundiz egurrezko diranak. Oroi Zumarrago'ko Antigua, egurrez —romaniko-eran ondotoxo labratutako egurrez— barru guztiak dauzkana. Eta andik urruti gabe Urretxua'koa, boveda guztia egurrez duana. Berdin baita Bedoña'koa ere, guk dakigunez. Eta Arrate'koa Eibar'en. Eta Araoz'koa? Barruko pillare ta abar, dana tantai galantez egindakoa...

Egurra mendi-errietan ausarki erabili izan da beti, etxegiñan. Ola erre izan ziran ain errez erri osoak, adibidez, Mondragoi bat oñeztarrren eta gamboarren burrukaetan; eta Oyartzun bat, ainbeste aldiz izandako prantsesteetan; eta bein ta bi ta iru aldiz Donostia bera... alik eta berriz ere ain errez erre ez zitezen, arrizko etxeak egitea erabaki zan arte. Etxeak eta Elizak. Erabaki au, ordea, gotiko-garaia arte ez bait-zan artu... Orra or naiko arrazoi-bide, kristautasunaren berantasuna alde batera utzita ere, romanikorik-eza Gipuzkoan eta Bizkaian —eta berdin mendi-errialde guztietan— sinisgarri ta bidezko egiteko ta ondotoxo explikatzeke.

* * *

Arkitekturaz gañera eskultura ere ba'dala romanikoan? Baike, baike. Ta ez nago azturik, ez, beste errialdeetan ere eskulturakiak egurrezkoak izan oi dirana ere.

Nola ez dira usteldu errialde aietako eskulturakiak, egurrezkoak izanik?

—Ez da egia usteldu ez dirana asko ta asko. Usteldu edo iroitu edo pipiak jan. Eta ola galdu izan dira eskulturaki asko ta asko baztarretan. Eta gero ordezkatu izan dira beste batzuez. Gaur dan egunean leku askotan dauden eskulturaki gotikoak, len —zalantza gabe— asko ta asko, romanikoak izandakoak dira, lengo romanikoen ordezkakoak obeto esan.

Usteltze ori, berriz, zenbait mendialde eze ta urtsuetan askotaz ere azkarragoa da. Lenago ondatzen dira leku ezoetako egurkiak, leku legoretakoak baño.

Orra, laburki-laburki, arrazoi-biderik asko, eskultura-gai onentzat ere.

Eseritako Ama Birjiñaren irudiak esan oi dira romaniko. Bañan, guzti-guztiak ez bait-dira romaniko, aiek ere. Eserita egotea, Ama Birjiñaren irudietan, ez da romaniko-señale. Gotikoak ere —erdiak bederen— eseriak dira. Beraz, eseriak batzuek romaniko dira; ta besteak gotiko.

Nundik ezagutu? Ez da gauza zalla. Oitura pixka bat bear. Begia oitu bear. Ibillian, ibillian, sortzen da begian alako sen edo intuizio-indar bat, ori duana ez bait-da nahasten errez, ez bait-du errez romanikotzat artuko iñungo eskulturaki gotikorik... Sena, intuizioa. Ortan dago guztia. Bañan ortara eltzeko asko laguntzen bait-dute zenbait adigarrik; ona emen olako adigarri ta ezagungarri batzuek.

Asi gaitetzen azalenetik, Ama Birjiñaren irudietatik —oiek dira-ta emen-oietan adigarriak ugariak—.

Romaniko irudietan Andre Mari'ren gorputza beti ere aurrez aurre ta zut egon oi da. Aurpegia ta gorputz guztia. Bat-ere zearka gabe. Bular-aldea, belaunak, oñiak. Eta ala berean baita soñekoa ere. Ezkerretik iru tolestura baditu, eskuetik ere iru, beste aldekoen pare-pareko, simétriko. Dirala zuzen, dirala kurpil-antza. Beti bi aldeak simétriko. Eta tolesturak berak me. Orra or ezaugarri bat, ezagutzen asteko.

Aurpegiko siñuak ere berdin. Jakiña da, aurpegiko siñuen bi aldetako berdiñeztasuna dala aurpegiari sentimentu-indar ematen diona. Alde bateko ezpain-ertza bestekoa baño altxatuxeago izatea; ezkerreko begia eskuñekoa baño zabaltxuago egotea... berdiñeztasun oietan dago aurpegiaren sentimentu ta bixitasuna. Orra bada: romanikoan, aurpegiaren bi aldeak, biok alkarren antz-antzekoak izan oi dira. Sentierarik gabeko alegia? Ez orrenbeste. Bañan bai seriotasun ederdu. Ama Birjiña, Erregiña bailitza. Erregiña ta ez ama. Jesus Aurra magalean daukalarik ere txuxen, erdi-erdian; ez etxean balego bezela, Semetxoarekin jolasean; Erregetegian balego bezela baizik, Kortean bere mendeko Zaldunen aurrean balego bezela, seriotasun eder batean. Bestelakoak bait-dira gai ontan Ama Birjiña gotikoak. Oietan aurpegian parra-murritza agiri izaten da; eta egoeran ibilli-antxa goxo bat... Erregetegian ez bai-legoan, etxeko sukaldean baizik, Aurra Amaren belaun-gañean, Ama Semetxoarekin jolasean-edo... Gorputzaren egoera eta soñaren tolesturak ere berdin bait-dabilta gotiko-irudi oietan: bi aldetatik berdin-ezean.

Orra, ezaguera au izaten asteko asiera zenbait. Ortan jardun ta jardun, olaxe sortzen bait-da azkenean, len aipatu degun intuizio edo sena.

Ez noa orain emen, Arkitektura romanikoaren ezaugarriak aztertzera ta arakatzera. Auxe esango det bakar-bakarrik: Eliza roma-

nikoak ormak sendoago dituztela gotikoak baño. Ormak sendoago, leioak txikiago. Gotikoa ausartago ageri zaigu beti ere etxegintzan, etxe-egite-artean: utsuneak, argiuneak, aundiago, ormak ariñago; ormak ez baño, pillare ta matxoi iduriago bait-dute; leioak, berriz, gotitik beerako utsune izugarri. Lineaz ta lerroz. berriz, gotikoa arku puntadun da, ta romanikoa arku biribil. Eta arku-kontu ontan ere, len tolesturatan aipatu deguna: arku simetrikoak, concentrikoak, zilibor batekoak... ormaren lodieran inbutu bezela ezarriak, barrurago ta txikiago, barrurago ta estuago, atetan batez ere.

DEGUNA

Eliza romaniko osorik ez degu Gipuzkoan. Bat bakarrik ere. Zuztekoak ziran nunbait ziranean ziranak, edota geienak. Eta gaur gotikoak ditugu aien ordeztan ta aien lekuan. Gotikoak eta geroztikoak.

Bañan pusketak bai, romaniko-pusketak gelditu zaizkigu nunean-nunean. Batean ate bat, bestean leio bat, bestean abside-pusketa bat...

Abside-pusketa bat Astigarribia'ko Eliza zaharrean, eta beste bat Leniz'ko Bolibar'en leio txiki ta estu batekin, ez agirian, ezkutu baizik, gaurko torre-barruan gorderik. Leio politak, Bedoña'ko Elizan, Leniz'en oiek ere; bañan ez beren lekuan, oraingo Elizetxearen orma batean goi-goian baizik, eta apaiz-etxe sukaldean lengo Elizaren romanikotasunaren ezagugarri ta origarri bezela.

Ateak bai, atek ugariago. Aretxabaleta'ko ildegi kanposantuko sarreran bat eder askoa, trenetik bertatik ondotxo agerian. Arku concentrikodun garbi-garbia, arkuak puntadun ezik, puntadun-edo, azken-aldeko romanikoan oi zan bezela —Araba'n adibidez ugari asko—. Tolosa'ko Eliza nagusian beste bat, ederra berori ere, Bataiotegiko sarreran ipiñia orain urte batzuek; len inguruko San Esteban Ermitan egona. Eta orren antzeko beste bat —leunagoa, apaingarri gutxiagokoa ezik— Abaltzisketa'ko Elizaren sarreran. Eta onen antzera baita beste bi ere, Napparro-mugako bi Elizetan, Berastegi'n eta Elduain'en; lengo Elizetatik oraingo berrietara eramanak inñolaz ere —merazi ere bai-eta alako erakusgarri jatorrak—. Oien antz-antzeko beste bat ere gogoan degu Leniz-aldean, Apotzaga'ko Elizan. Eta beste bat, len aipatutako Zumarraga'ko Antiguano. Arku puntadunekoak dnak. Bañan nolana ere, romaniko-usai aundidunak, gotikoaren asiera-koak diran arren, romanikoaren bukaerako bezela...

Etā nik al-dakit zenbat geiago ortik zear?

Ez bait-gaude ain gabeak.

Eta eskulturakiak?

Gurutze Santu bat aipatuko degu bakar-bakarrik, eta iru Ama Birjiña.

Gurutze Santua, Aizkorrikoa, Brontzekoa. Ez da aundia. Iñoiz, bear bada, Eliz-gurutze izandakoa, ots, Parroki-gurutze, Prozesio-gurutze, bere makillaren muturrean eramatekoa, gaur oraindik Aralar-ko Aingerua bezela-edo. Gaur Aizkorriko tontor artan kokatua, Gipuzkoa guztiaren Babestzalle bezela. Txikia da, bañan antziñatasunez Gipuzkoa'ko Gurutzerik zaharrena. Ez, orratik, an esan oi dan bezela, lenengo edo bigarren goizaldikoa. Ezta urrik eman ere. Munduan dan zaharrenetakoa litzake ortara. Amaikagarreneko edo amabigarreneko. Romanikoa, Galde, bestela, aren gerruntzekoaren tolesturai. Simetriko-antzekoak bait-dira. Eta buruan koroirik ez. Iñoiz Erregekoroia izandakoa, romaniko-garaian oi zan bezela. Gero burutik galdua.

Ama Birjiñak, iru, esan degu. Zaharrena Irun'goa. Andre Mari Irun'go. Erregiña benetan. Seriotasun bortitzduna, Aurrez aurre. Aurra erdi-erdian: Errege txiki, Erregiñaren magalean. Jantziaren tolesak berdin-berdin bi aldetatik... Dana len esan bezela.

Zaharrena, Irun'goa. Bañan politena, ederrena, Itziar'koa. Au ere romanikoa. Aurreratuxea, orratik, bere bidean, Aurpegia, parra-murritz, parra-murritz goxoan. Aurra, erdi-erdian. Jantzi-tolesak, berdin, bi aldetara... Polita benetan, munduan politik bada.

Ezaguna ez dan arren, bukatzeko, aipa dezagun beste bat ere. Tolosa'n dago. Santa Klara'ren Monjategian. Ahazturik bezela. Tolosa'ren sorreraren testigu izandakoa, iñolaz ere... Aurrik ez du. Galdua. Bañan erdi-erdian izandako señaleak argi dauzka. Gañerakoan bi eskuak eta bi belaunak eta bi oñak berdin-berdiñean, eta berdin baita soñekoen tolesturak ere... Aurpegia, berriz, parra-murritzik batre gabe, seriotasun oituan...

Izaskun'go Amari itzal egitea ez balitz, berritze on bat merezi luke Santa Clara'ko Irudi antziñatasun aundiko onek. Iñoiz bada ta, urte otan merezi ere... Tolosa'k bere sortzearen zazpireungarren urteak egiten dituan urte otan... An izango bait-zan Tolosa'ren sorreran gaurko Monjategiko Irudi zahar au, egun gogoangarri artan. Eta ez bait-da Tolosa guztian gaur, sorrera aren testigu dan beste ezer...

* * *

Orra labur-labur aipatu gure romaniko-ondakiñak Gipuzkoan.
Irauneraziko bagenieke merezi duten bezela!

M. L.